

Continuïteit versus verandering

01-05-'12

Maartje Meijs

Heritage Development

Docent: Paul Meurs

**"The primary objective is no longer to build the new,
but to add to the existing structures"¹**

¹ Prof. dr. ir. Jo Coenen

*Het is ondertussen al bijna niks nieuws meer, en toch is het nieuws; Er komt op het moment een boerderij per dag, twee kerken per week en een klooster per maand leeg te staan in Nederland. "Nederland krijgt 'spookwijken' van lege kantoren. Landelijk staat 14% van de kantoren leeg en in sommige wijken is dat zelfs de helft."*²

Wat te doen met bovenstaande voorbeelden? Kantoren zijn altijd nodig, het aanbod voldoet echter niet aan de vraag. En als we vervolgens kijken naar de eerdere voorbeelden van boerderijen, kerken en kloosters, dan gaat dit behalve verlies van gebouw ook over verlies van bestaande functies.

Slopen, renoveren, restaureren, transformeren; de mogelijkheden zijn eindeloos. Wat is juist, wie beslist en belangrijker; wat is de rol van de architect in deze zaken.

Mijn ervaring wat betreft de transformatie van de bebouwde omgeving reikt niet verder dan deze afstudeeropdracht waar ik me op dit moment middenin begeef. Het meest interessante voor mij aan mijn studie Bouwkunde aan de TUDelft is altijd de zoektocht naar de sociale aspecten van de maatschappij in relatie tot architectuur geweest. In welke mate en vooral op welke manier heeft een ontwerper invloed op hoe mensen zich ergens voelen, voortbewegen en vooral gedragen. Nu ik door middel van dit essay eens gedwongen wordt mijzelf goed onder de loep te nemen en te beslissen of dit een onderzoeker of een ontwerper beslaat, moet ik het antwoord echter schuldig blijven.

Waarom ik voor transformatie als belangrijkste thema voor mijn afstuderen heb gekozen, is om mij behalve in het doen en laten van mensen en hun gebruiken, me nu ook met name te verplaatsen in de andere kant van het verhaal; de gebouwen.

Het verhaal achter bestaande bebouwing intrigeert mij en zoals eerder genoemd op deze pagina is leegstand een actueel onderwerp. De discussie over de gradatie van ontwerpen wat betreft monumenten maar ook andere bestaande gebouwen duurt eeuwig voort. Afgezien daarvan is mijn keuze voor RMIT berust op creativiteit. Een nieuw soort ontwerpen waarmee rekening gehouden dient te worden met de bestaande bebouwing. Ik ben van mening dat deze 'inperking' alleen maar zal leiden tot creatievere en beter onderbouwde ingrepen.

In dit essay zal ik mijn persoonlijke mening wat betreft de transformatie van bouwwerken uiteenzetten aan de hand van mijn afstudeeronderwerp, een leegstaand voormalig laboratorium gelegen in het prachtig beboste heuvellandschap van het KEMA terrein in Arnhem.

KEMA, wat staat voor Keuringsdienst Elektrische Materialen Arnhem, vestigde zich in 1938 op de grens van Arnhem en Oosterbeek, op nog geen 2 km van Arnhem centraal station.

De geschiedenis van het terrein gaat echter decennia terug. De invloed van het voormalige landgoed dat in de vijftiende eeuw heerser van het gebied was, is tot op heden terug te zien in de stijl van het omringende park. Het terrein staat vol gebouwen ontworpen in de Haagse School Stijl tussen 1938 en 1948. De Haagse School kenmerkt zich door haar overstekende daken, rechte en kubistisch vormen en het gebruik van baksteen. Karakteristiek zijn ook de horizontale lijnen van de gevelbanden boven de kozijnen, erkers en balkons, de stedenbouwkundige samenhang en de symmetrie in de gevels van de gebouwen.

² Koot, J. (11 januari 2012) Financieel Dagblad, *De leegstand van kantoren groeit, wat nu?* Amsterdam: FD Mediagroep

Het interessantste gedeelte van het KEMA terrein, met de prachtigste landschapsarchitectuur en waar de oudste gebouwen zijn gesitueerd, heet al sinds 1604 *Den Brink*. Dit gebied is uitgeroepen tot een Rijksmonument³, evenals drie gebouwen die gelokaliseerd zijn in Den Brink. Als men bedenkt dat Nederland 8 gebouwen op de werelderfgoed lijst, 450 historische plaatsen, 20 nationale landschappen, 60.000 rijksmonumenten, 2000 provinciale monumenten, 30.000 gemeentelijke monumenten en 1470 archeologische vindplaatsen telt, klinkt dit waarschijnlijk niet meer zo indrukwekkend.

Toch is dit allen niet 'slechts' gebaseerd op schoonheid. Ik ben van mening dat dit ook niet de enige argumentatie voor Den Brink en de daarop gelegen Rijksmonumenten was. Het verhaal van ten eerste de geschiedenis van het landgoed en vervolgens het bijdragen van het KEMA terrein aan de status van Arnhem als energiestad hebben ervoor gezorgd dat de gebouwen en het parklandschap genoeg cultuurhistorische waarde bevatten om als Rijksmonument te worden erkend.

Tegenwoordig voldoen de jaren '40 gebouwen niet meer aan de eisen voor de KEMA werkzaamheden. Als een gevolg hiervan heeft KEMA nieuwe industriële hallen gerealiseerd in het zuiden van het KEMA terrein, aan het water. Hierdoor hebben de prachtige Haagse School ontwerpen hun functies verloren en worden de meeste van hen geteisterd door leegstand.

Het gebouw dat ik heb gekozen voor mijn afstudeeropdracht is geen monument. Dit is niet zozeer een bewuste keuze gebaseerd op deze indeling naar wel of niet monument zijn, maar heeft meer te maken met het feit dat alle monumenten op het terrein al te 'af' en daardoor, naar mijn mening minder een uitdaging voor mij zouden kunnen betekenen. 'Mijn' gebouw is het hoogspanningslaboratorium. Een groot industrieel gebouw, gelegen tegen een heuvel, met een gigantische middenzaal van bijna 13 meter hoog, midden in Den Brink gesitueerd. De cultuurhistorische waarde en de esthetische waarde van zowel Den Brink als mijn gekozen hoogspanningslaboratorium zijn dus groot.

Voor beide, het gebied en het gebouw, geldt dat ze in vrij goede staat zijn. Er staat niks op instorten en er is niks verwaarloosd. Is dit echter genoeg? Zou men daarom af moeten blijven van een gebouw van dit kaliber? Is een mooi, maar leeg gebouw in bouwtechnisch redelijke staat 'gedoemd' om zo te blijven? Vanwege het monumentale karakter en de traditionele staat waar het zich in bevindt?

Ik vind van niet. Een prachtig schilderij hoeft niet gerestaureerd te worden bij het vertonen van enkele scheuren, krassen of vage plekken. Dit omdat het nog steeds haar expliciete taak vervult; men kan er naar kijken en van genieten, zolang het herkenbaar is als origineel bedoeld.

De vraag is echter of een gebouw nog wel een geslaagd gebouw is als er geen functie meer inzit. Als het leegstaat en de originele bedoeling niet meer uitgeoefend wordt door welke reden dan ook. De schoonheid van een gebouw is vaak impliciet een taak die vervult wordt. Het begrip *gebouw* expliciteert alleen dat er zich iets blijvends in afspeelt, of dit nu wonen, werken of iets anders is. De definitie van het woord leegstand is: **leeg·staan** *stond - , h -gestaan* niet gebruikt worden, niet bewoond zijn: *~de huizen*.⁴ Niet gebruikt worden is naar mijn mening een zwakke plek in het karakter van een gebouw. Het gebouw doet niet meer waarvoor het gebouwd is. Bovendien kan het gebouw niet meer haar oorspronkelijke functie uitoefenen aangezien deze functie niet meer in deze vorm bestaat.

³ Volgens de Monumentenwet 1988 is de definitie van rijksmonument: Alle vóór tenminste vijftig jaarvervaardigde zaken welke van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of hun cultuurhistorische waarde.' – www.cultureelerfgoed.nl

⁴ www.vandale.nl

De wereld is aan het veranderen. Eeuwen geleden had men functies en gebouwen die deze functies herbergden. Van mijnenver was te zien wat er gebeurde in een gebouw; wonen, brood bakken, naar de kerk gaan. Tegenwoordig bevinden wij ons in een onvoorstelbare dynamiek. Alles gaat sneller, beter en nieuwer onder andere als gevolg van digitalisering, globalisering, commercialisering en individualisering.

Er zijn talloze voorbeelden te noemen van gebouwen die een functie herbergen die men misschien op het eerste gezicht niet had bedacht. Kerken worden moskees, boekenwinkels, hotels, skatehallen en zelfs woningen.

Het hoogspanningslaboratorium is, vergeleken met andere omliggende gebouwen, een vrij groot maar ook een vrij donker gebouw. Dit is echter perfect voor de door mij bedacht nieuwe functie. Ik wil het hoogspanningslaboratorium transformeren tot een museum. Deze functie is niet uit de lucht komen vallen slechts wegens het feit dat ik behalve in architectuur, ook erg geïnteresseerd in kunst ben. Deze functie is gebleken uit de stedenbouwkundige analyse die ik heb gemaakt van Arnhem in verhouding tot Nederland, Gelderland, het KEMA terrein en ten slotte tot het schaalniveau van het hoogspanningslaboratorium. Mensen uit Arnhem zijn zich nauwelijks bewust van het bestaan van het indrukwekkende KEMA terrein. Logisch, het wordt vrijwel overal omringd door hekken met prikkeldraad. De geschiedenis van het KEMA terrein verteld echter dat wat eerst een besloten landgoed was, daarna transformeerde tot een gebied waar elektrische materialen worden getest en nu in feite nauwelijks meer functies herbergt. Deze gebeurtenissen zijn ook een gedeelte van de geschiedenis van het gebouw. Het gebouw terugbrengen naar de originele staat van een laboratorium zou zinloos zijn en weinig respect tonen naar het gebouw. Natuurlijk is er echter sprake van waardering voor het bestaande. De samenhang tussen de gebouwen en hun situering, de stijl en het materiaalgebruik. Aan de andere kant echter zie ik de kracht van de verandering, is men het aan het gebied en de gebouwen verplicht om verwachting, verrassing en hoop te geven. Ik wil mensen uit Arnhem en de rest van de wereld het KEMA terrein teruggeven en dat doe ik door het realiseren van een specifieke in plaats van een hedendaagse functie.

Ik vind het jammer om te zien dat vaak de dynamiek van verandering en de behoefte aan continuïteit botsen, terwijl ze als dualiteit elkaar juist zouden kunnen versterken en fantastische resultaten kunnen opleveren. Elke interventie in bestaande structuren is immers een bijdrage gericht op continuïteit en verdere ontwikkeling. Het gaat om de balans tussen de toevoeging en wat je laat staan en welk verhaal daarmee verteld wordt.

Ik ben van mening dat deze balans niet een generieke formule beslaat, die toegepast kan worden op alle gebouwen ter wereld. Dit is een afgewogen studie, verschillend per geval. Hoeveel toegevoegd moet worden, in welke stijl de uitbreiding ontworpen zou moeten worden, contrasterend of juist gelijkend aan de originele bebouwing en wat er waarom in oude staat teruggebracht zou moeten worden, blijft een kwestie van nieuw onderzoek. Onderzoek naar het verhaal achter het gebouw. Behalve esthetiek, spelen de cultuurhistorische waard, de eventuele betekenis voor bijvoorbeeld de wetenschap en de bouwfysische eigenschappen van het gebouw een grote rol.

In het komende ontwerpproces van de transformatie van laboratorium naar museum zal ik uiteraard alle uitkomsten van mijn value assessment over het gebouw into account nemen. Ik koester de materialisatie, de situering en de kolossale constructie van het gebouw. De menselijke schaal is echter ver te zoeken, daarbij komt dat het gebouw te klein is. Zichtbare uitbreiding boven grond zal ik beperken tot de helft van de oppervlakte van het gebouw en

uitvoeren in een contrasterende architectuur. Omdat dit een stukje nieuwe geschiedenis is dat toegevoegd gaat worden aan het verhaal van het hoogspanningslaboratorium.

Als ik volgend jaar afgestudeerd ben, is mijn ambitie als architect, niet om gigantische blogs te ontwerpen. Niet om schreeuwerige en gigantische gebouwen te ontwerpen om mijn naam de wereld in te krijgen. Ik zou het gelukkigst zijn als ik een gebouw transformeer zodanig dat zowel gebouw als mens geen concessies hoeven te doen en er beiden beter van worden. Door het gebouw en haar geschiedenis met respect te behandelen, maar een tweede kans te geven op een zodanige manier dat continuïteit en verandering in balans zijn op zo'n manier dat mensen dit ook zo ervaren en geïnspireerd worden. Geïnspireerd om creatief om te gaan met al wat er nog is op aarde en wat er van te maken valt.

Om terug te kijken naar de vraag die ik mijzelf in het begin van dit essay stelde; 'Is mijn positie meer die van onderzoeker of ontwerper?' Kan ik er niet meer van maken dan dat ik graag een onderzoekende ontwerper of een ontwerpende onderzoeker zou willen worden.